

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt“

TE

AMSTERDAM

21^e Jaargang

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1913

Over oude koninklijke munten, te Utrecht geslagen.

Hooggeachte Juffrouw DE MAN!

Onlangs hebt U mij schriftelijk de vraag gesteld, of ik het, op zich zelf, al dan niet waarschijnlijk achtte, dat door de Merovingische koningen te UTRECHT munten geslagen zouden zijn; mijn antwoord op deze vraag zou, meendet u, wellicht van beslissenden invloed kunnen zijn op het oordeel over de nog steeds aanhangige questie, of de bekende, met de woorden *Triecto fit* gestempelde muntjes geslagen zouden zijn te UTRECHT dan wel te MAASTRICHT. U deeldet mij mede, dat de muntkundigen laatstelijk meer en meer neigen tot eene beslissing voor MAASTRICHT, en u hadt de goedheid, mij ten bewijze daarvan te verwijzen naar drie belangrijke artikelen van de heeren DE BELFORT, CUMONT en DE JONGHE, geplaatst in de tweede en zesde jaargangen van dit tijdschrift.

Mijn bescheid op deze vraag eischte niet veel beraad: dadelijk kon ik antwoorden, dat ik mij altijd verwonderd had, hoe men de bedoelde muntjes voetstoots kon toewijzen aan UTRECHT, dat onder de Merowingers nog niet bestond, terwijl ook muntslag in de plaats, die hier met „TRIECTO” aangeduid zou moeten zijn, mij onder de Merowingers zeer onwaarschijnlijk scheen. U waart toen zoo vriendelijk, aan te dringen op eene nadere motiveering dezer uitspraak, die u voor de u bezig houdende questie belangrijk voorkwam; ik voldoe hierbij gaarne aan dit verzoek, — te liever omdat de zaak eenvoudig is en, zoover ik zie, zonder groote moeite behandeld kan worden 1).

1) Op verzoek van Mej. DE MAN heb ik haar gaarne vergund, om aan dit schrijven, zooals zij wenschte, openbaarheid te geven in dit tijdschrift.

De naam UTRECHT („UTTRECHT") wordt het eerst vermeld in het jaar 870 in de verdeeling van het rijk van LOTHARIUS tusschen KAREL DEN KALE en zijn broeder LODEWIJK DEN DUITSCHER 1). Het bestaan der stad in dien tijd schijnt hiermede reeds uitgemaakt; maar dit is niet het geval. De volgorde toch, waarin de aan LODEWIJK toebedeelde bisschopssteden in deze oorkonde genoemd worden (KEULEN, TRIER, UTRECHT, STRAATSBURG en BASEL) geeft aanleiding tot ernstigen twijfel, of inderdaad UTRECHT hier bedoeld kan zijn 2). En die twijfel neemt toe, wanneer wij opmerken, dat in de keizercharters van 953 en 975 3), waar gesproken wordt van de kerk van St. Maarten en van het munthuis, deze nog aangeduid worden als gelegen niet te UTRECHT, maar „in loco Treht vocato."

Hoe dit zij, in ieder geval verloopt er na 870 een zeer lange tijd, voordat UTRECHT op nieuw wordt vermeld. Het duurt tot 1007, voordat wij in de kroniek van ALPERTUS VAN METZ lezen: „Traiectenses, de adventu barbarorum cerciores facti, ne hostibus commodo aut usui ad obsidionem castelli foret, portum omnem ipsi incenderunt": buiten den burg TRECHT was dus toen eene havenplaats ontstaan. Dan wordt de naam van dit plaatsje („Uttret") ook spoedig vermeld in de oorkonde der edelvrouw BERTA, die het jaar 1026 noemt en die hoogstwaarschijnlijk ook uit dien tijd dagteekent 4).

1) De heer DE BELFORT noemt in zijn artikel (Ned. Tijdschr. II p. 143) ook de vermelding der „ecclesia Ultrajectensis" in zéér vroege tijden als bewijs van het vroegtijdig bestaan van UTRECHT. Ten onrechte, naar ik meen: stad en bisdom heeten in de middeleeuwen *geregeld* TRAJEKTUM, en de naam ULTRAJEKTUM is eerst in gebruik gekomen sedert de humanisten, die zoodoende (ten onrechte) den naam UTRECHT wilden verklaren. In oudere stukken vond ik (behalve in geïnterpoleerde afschriften) den naam ULTRAJEKTUM dan ook slechts éénmaal, namelijk in een charter van 1125, dat mij daarom verdacht voorkomt.

2) Vgl. BONDAM, *Charterboek* I 38. — DE GEER, *Het oude Trecht* p. 105.

3) *Oudste cartularium van het Sticht*, p. 29 en p. 64.

4) Zie: PIJNACKER HORDIJK, *De castellani van Utrecht* p. 19.

Voor 1007 wordt UTRECHT dus slechts éénmaal, op niet geheel zekere wijze, vermeld, en wel eerst in het jaar 870, toen de Merowingers reeds lang van het wereldtooneel waren afgetreden. Daarmede schijnt de vraag, die ons bezighoudt, wel uitgemaakt te zijn: te UTRECHT kunnen de bedoelde trientes in geen geval geslagen zijn. Maar de questie is daarmede *niet* afgedaan; want uit niets blijkt het, dat met den questieusen naam „TRIECTO” inderdaad UTRECHT bedoeld zou moeten zijn. Integendeel, indien deze penningen hier inderdaad in de Merowingische periode geslagen zijn, dan zijn ze zonder twijfel ontstaan op de plaats, die destijds TRAJECTUM heette: nam. in den burg TRECHT, de kern der stad UTRECHT, die veel ouder is dan zij.

Bij oorkonde van 1 Januari 722 schonk KAREL MARTEL aan het door aartsbisschop WILLEBRORD gestichte klooster, „quod est infra muros Trajecto castro situm constructum”, alles, wat de schatkist destijds bezat „in ipso Trajecto castro, tam infra muros quam et a foris”, en legde zoo den grondslag voor het bezit der latere bisschoppen in en om UTRECHT. Deze burg, die in oorkonden van 777 vlg. TRAJECTUM VETUS (OUD TRECHT) heet, was blijkbaar een fort ter verdediging van eene brug over den RIJN, dat denkelijk nog uit den Romeinschen tijd dagteekende; het lag volgens de genoemde oorkonde van 777 „subtus Dorestato”, beneden DORESTAT (DUURSTEDÉ). Waarom aartsbisschop WILLEBRORD zich in 695 gevestigd heeft in dit onaanzienlijke grensfort, terwijl de beroemde handelsstad DORESTAT voor die vestiging als aangewezen scheen, blijkt niet: denkelijk heeft hij er wel aan gehecht, zoo dicht mogelijk te zijn bij FRIESLAND, waar zijn eigenlijk arbeidsveld liggen zou.

Op dezen burg Trecht nu *kan* de vermelding „Triecto fit” op eenige Merowingische munten ongetwijfeld slaan. Is het echter ook *waarschijnlijk*, dat de Merowingische

koningen daar een munthuis gevestigd zullen hebben? Het schijnt niet aannemelijk. Immers al heeft TRECHT natuurlijk door de vestiging van den bisschopszetel in belang gewonnen, de plaats was toch voor zoover wij weten ten tijde der Merowingers nog zeer onbeduidend. Toevallig weten wij uit het verhaal van ALCUIN, die in het laatst der achtste eeuw den burg TRECHT bezocht, dat het ook toen in de aartsbisschoppelijke residentie nog bijzonder primitief toging 1). Er is meer. Gesteld dat een Merowingische koning de neiging gevoeld had, om te TRECHT munt te laten slaan voor de nieuw verkregen Friesche provincie, wij hebben zoo even reeds vernomen, dat hij zich daartoe zelf de gelegenheid in 722 benomen had door alles, wat 's rijks fiscus destijds in en bij den burg TRECHT bezat, aan Willebrords klooster te schenken. Op de lange en zeer gedetailleerde lijst van al deze goederen en rechten, die in de oorkonde opgenomen is, komt trouwens niets voor, wat op een muntrecht gelijkt: het zijn landerijen met huizen en hutten, lijfeigenen en kudden, met weiden, bosschen en watergangen. Kortom de burg TRECHT en zijne omgeving vertoonde in 722 blijkbaar nog een zuiver landelijk karakter, waar een munthuis volkomen misplaatst ware geweest, en de koninklijke muntslag aldaar wordt daardoor in deze periode althans hoogst onwaarschijnlijk.

Maar men zal willen beweren, dat een oud koninklijk munthuis te Utrecht toch inderdaad bestaan moet hebben, want dat het nog in de elfde eeuw vermeld wordt en sporen van zijne werkzaamheid heeft nagelaten. Laat ons dit argument eens nagaan.

In de elfde eeuw waren de toestanden te TRECHT geheel

1) GOSSES, *Merow. en Karol. Utrecht*, p. 32. - De oorkonde van bisschop BALDERIK over den herbouw van TRECHT, waarop men zich ter verheerlijking van de plaats beroept, is valsch: zie mijn opstel over de echtheid van het charter van bisschop BALDERIK in *Bijdr. v. vaderl. Geschiedenis*, 4e R. X p. 42. ;

anders geworden. Buiten de muren van den burg was toen alengs een stadje opgegroeid, dat zich UUT-TRECHT (BUITEN-TRECHT of NEDER-TRECHT) genoemd had en dat na den val van DORESTAT spoedig door den handel begon te bloeien en tot aanzien te komen. Ook het Utrechtsche bisdom, waarvan de plaats het hoofd was, werd nu rijk en machtig door de gunst der Duitsche keizers, die gaarne en met voorliefde te Utrecht verwijsden. In 1122 wordt zelfs (in eene oorkonde, die trouwens verdacht is) een keizerpaleis vermeld, dat in een brand van 1131 vernield werd. *In dien tijd* kan dus inderdaad, in de met vorstelijke bezoeken herhaaldelijk begunstigde handelsstad („quos quidem sepe vidimus”, zegt een tijdgenoot der keizers) wel een koninklijke munt gevestigd zijn geweest. Wij vinden dan ook werkelijk de sporen van zulk eene munt. Onverwachts duiken in de muntverzamelingen op munten van koning HENDRIK II (1002—1014) (met 's konings beeld en naam, en *Traiectum*) 1), die zonder twijfel te TRECHT geslagen zijn; ook onder de munten van zijnen opvolger KONRAD II (1024—1027) is er een enkele (met 's konings beeld en naam, en *Traiectum*) 2), die te TRECHT geslagen is; en ook van HENDRIK III (1039—1046) wordt eene munt vermeld (met St. Maarten, tweemaal 's konings naam, en *Traiectum*), die aan TRECHT wordt toegewezen 3). De koninklijke munt te TRECHT, die (in het allergunstigste geval) meer dan drie eeuwen geslagen had, blijkt dus thans eindelijk ontwaakt te zijn!

Maar ook ditmaal schijnt de zaak toch nog niet in den

1) H. DANNENBERG, *Die deutschen Munzen d. sachs. u. frank. Kaiserzeit* pl. 23 No. 539. - VAN DER CHIJS, *Frankische vorsten* XVII No. 3.

2) DANNENBERG pl. 23 No. 540. - VAN DER CHIJS, *Frank. vorsten* XVII No. 7.

3) DANNENBERG pl. 23 No. 542 (niet bij VAN DER CHIJS). Er zijn er eigenlijk twee; maar No. 541 (met St. Maarten en 's konings naam; VAN DER CHIJS, *Frank. vorsten*, XVI, No. 2) schijnt te Viset thuis te hooren.

haak te zijn. Koning OTTO I had in 936 verlof gegeven, om te TRECHT munt te slaan („licentiam concedimus monetam fiendi in civitate Trajectensi"); vroeger was dit dus *niet* het geval geweest. De opbrengst dezer nieuwe munt was aan bisschop BALDERIK geschonken; in een charter van 953 had de koning daarna uitdrukkelijk *aan den bisschop zelf* het recht verleend, om te TRECHT („in loco Trecht vocato") munt te doen slaan en de voordeelen daarvan te innen, en zijn opvolger keizer OTTO II had in 975 dit laatste verlof in nagenoeg dezelfde bewoordingen herhaald. Wel zonderling is het nu, dat de feitelijke toestand met deze schenkingsakten in flagranten strijd geweest schijnt te zijn. Immers eerst van bisschop BERNOLD (1027—1054) vinden wij munten, en wel een bijzonder groot aantal, van zeer verschillende typen. De bisschoppen BALDERIK, FOLCMAR, BOUDEWIJN, ANSFRID en ADELBOLD blijken dus van het hun geschonken koninklijke verlof geheel geen gebruik gemaakt te hebben, — hetgeen vooral van den laatsten kerkvorst, die een man van beteekenis moet geweest zijn, wel eenigszins verbaast. Intusschen, *mogelijk* is het zeker: wellicht had men in het afgelegen TRECHT het noodige gereedschap voor de nieuwe munt niet zoo dadelijk bij de hand. Maar dat de Duitsche koning zelf daarentegen juist enkele jaren, nadat hij aan bisschop BALDERIK het recht had geschonken, om te TRECHT munt te slaan, zal begonnen zijn, om zelf in die plaats een munthuis te vestigen, dat daar vroeger niet bestaan had, schijnt wondervreemd, — vooral wanneer men overweegt, dat reeds in 936 de voordeelen van de nieuwe munt te TRECHT aan bisschop BALDERIK geschonken waren, zoodat de koning van dit nieuw ingerichte munthuis geheel geen voordeel getrokken hebben kan.

De tegenspraak schijnt evident; maar als ik mij niet vergis, is zij dit ook slechts schijnbaar. Wij hoorden den koning eerst een nieuw koninklijk munthuis te TRECHT oprichten,

waarvan de bisschop het voordeel genieten zou; enkele jaren daarna hoorden wij hem het muntrecht zelf aan den bisschop schenken. Dit *schijnt* een tweede stap in dezelfde richting; waarschijnlijk echter was het *dezelfde* handeling, alleen maar in anderen vorm herhaald. *In de middeleeuwen was men gewoon, in de publieke rechten slechts een bron te zien van finantieele voordeelen: wanneer het eenmaal beslist was, dat de bisschop van TRECHT het voordeel van het nieuwe munthuis zou trekken, zal de koning zich dus denkelijk voor de handhaving van zijn recht alleen, dat hem geenerlei voordeel beloofde, wel niet veel moeite hebben gegeven. Het schijnt mij dus aannemelijk, dat het *reeds aanstonds in* 936 in de bedoeling zal hebben gelegen, dat niet de koning, maar de bisschop zelf, die de voordeelen genieten zou, ook de moeite nemen zou, om het munthuis te TRECHT te stichten en er munt te laten slaan; in 953 werd dan dit dan ook uitdrukkelijk gezegd. Zou de bisschop echter munt slaan met zijn eigen beeldenaar, dan wel met dien van den koning, krachtens wiens verlof en in wiens naam hij munt zou slaan? Het kon eenigszins twijfelachtig zijn: vóór 953 zal, als er munt geslagen is, zeer zeker de beeldenaar des konings gebruikt moeten zijn; maar na 953 schijnt dit minder zeker.

Indien men het boven gezegde wil overwegen, dan schijnen mij de feiten slechts ééne verklaring toe te laten. Ik noem ze nog even in chronologische orde:

936. Oprichting van een koninklijk munthuis te TRECHT, waarvan bisschop BALDERIK de voordeelen zal trekken.

953. Schenking van dit munthuis aan bisschop BALDERIK.

975. Herhaling van die schenking door keizer OTTO II.

1002—1014. Voorkomen van munten van koning HENDRIK II, te TRECHT geslagen.

1024—1027. Voorkomen van eene enkele munt van koning KONRAD II, te TRECHT geslagen.

1039—1046. Voorkomen van eene enkele munt van koning HENDRIK III, te TRECHT geslagen.

1027(?)—1054. Voorkomen van zeer talrijke munten van bisschop BERNOLD, te TRECHT (en elders) geslagen.

De conclusie uit deze feiten kan m. i. slechts deze zijn: de bekende muntjes van de koningen HENDRIK II, KONRAD II en HENDRIK III zijn niet door hen geslagen, maar door bisschop BERNOLD's voorganger ADELBOLD (1010—1026) 1). Het buitengewoon groote aantal muntjes van bisschop BERNOLD is zeker, beter verklaard, wanneer men niet aanneemt, dateerst hij het was, die met den muntslag te TRECHT begonnen is, — al wijst de telkens herhaalde verandering van het munttype nog op de onzekerheid in de praktijk, die onafscheidelijk is van eene nieuwe onderneming. Er is eene omstandigheid, die aan deze gissing nog meer waarschijnlijkheid bijzet. Wanneer wij bisschop BERNOLD's munten nagaan, dan vinden wij in den regel daarop afgebeeld St. MAARTEN en bisschop BERNOLD zelf, met de randschriften: *Sanctus Martinus archiepiscopus* en *Bernoldus episcopus*. Doch op enkele munten (die allicht de oudsten zijn) zien wij een ander type. Eerst ontmoeten wij hetzelfde munttype als op de muntjes van de koningen HENDRIK II en KONRAD II: 's konings beeld, maar niet 's konings naam, doch 's bisschops eigenen naam: *Bernoldus* 2). Dan volgen ook enkele muntjes met het munttype van koning HENDRIK III, zonder 's konings beeld (met St. MAARTEN), ook niet met 's konings naam, maar met dien des bisschops: *Bernoldus*, — ditmaal ook zonder 's konings beeld, maar met St. Maarten 3). Dat bisschop BERNOLD deze muntjes heeft doen slaan, kan niet twijfelachtig zijn: zijn naam bewijst het.

De bisschop heeft dus blijkbaar aanvankelijk gemunt

1) De eerste muntjes kunnen ook nog geslagen zijn door ADELBOLD's voorganger ANSFRID, dien men zich echter meer met geestelijke zaken bezig denkt.

2) DANNENBERG, pl. 23 No. 543 (niet bij VAN DER CHIJS).

3) DANNENBERG, pl. 23 No. 544. — VAN DER CHIJS I No. 9 vlg.

met 's konings munttype, en ook met 's konings beeld, doch zonder 's konings naam. Later heeft hij wel het koninklijke munttype blijven gebruiken, weder zonder 's konings naam, maar ditmaal ook zonder 's konings beeld (met St. Maarten). Daarna volgen dan muntjes met het beeld van St. BONIFATIUS 1) (te Groningen geslagen) en eindelijk (blijkbaar na 1040) vele muntjes met 's bisschops eigen naam *en ook met zijn eigen beeld* 2). Op één enkel muntje, te DEVENTER geslagen 3), ziet men den overgang bijzonder duidelijk: men vindt daarop 's bisschops beeld en naam, *maar aan de keerzijde nog den naam des konings*. De verandering is dus zeer geleidelijk geweest: men ziet het prestige van den Duitschen koning als muntheer slag op slag verdwijnen. Volkomen in den haak schijnt het dan ook nu aan te nemen, dat omgekeerd, in nog vroegere tijden, onder bisschop ADELBOLD, dat prestige ook *grooter* dan later zal zijn geweest en dat dus *ook de door den bisschop geslagen muntjes* toen zoowel 's konings beeld als 's konings naam zullen hebben gedragen, terwijl die eerst later allengs 4) vervangen zullen zijn door den naam en het beeld van den bisschop zelve. Met andere woorden: de muntjes, die op naam staan van de koningen HENDRIK II en KONRAD II, zullen overgebracht moeten worden op naam van bisschop ADELBOLD VAN UTRECHT 5). Ook in de elfde eeuw heeft er dus te Utrecht geen koninklijk munthuis bestaan.

1) VAN DER CHIJS, I No. 16—25.

2) VAN DER CHIJS, I No. 1—5.

3) VAN DER CHIJS, XXVII No. 2.

4) *Allengs*: op de munten van bisschop Bernold's opvolger Willem (VAN DER CHIJS III no. 1-12) ziet men zelfs 's konings beeld weder *geregeld* naast dat van den bisschop voorkomen.

5) Met de onder bisschop Bernold te Tiel, Groningen en Deventer geslagen muntjes zal het natuurlijk evenzoo gegaan zijn. De munt te Groningen kwam in 1040 aan den bisschop, die te Deventer in 1046. Die van Tiel wordt niet vermeld: kan de munt van Bommel, die in 999 aan den bisschop kwam en die verder nooit vermeld wordt, naar Tiel overgeplaatst zijn?

Mijne overwegingen ter beantwoording der door U gestelde vraag, hooggeachte Juffrouw DE MAN! hebben mij, naar u ziet, ongevoelig steeds verder gebracht van mijn uitgangspunt, en niet onmogelijk hoort u niet zonder wrevel mij zoo breedspakig uitweiden over zaken, die niet door u aan de orde gesteld waren. Ik zal dien wrevel begrijpen, en ik vraag dan ook reeds bij voorbaat om versooning. Maar nu ik, eenmaal schrijvende over het onderstelde koninklijke munthuis te UTRECHT, gekomen was tot eene nieuwe verklaring der oudste Utrechtsche muntjes, heb ik deze gissing, die mij niet geheel zonder belang scheen, bij deze goede gelegenheid tevens aan het oordeel van deskundigen willen onderwerpen. Eén gewichtig bezwaar toch zou tegen die gissing geformuleerd kunnen worden, deze namelijk, dat het onbekend en ook onaannemelijk schijnt, dat (valsche munt oatuurlijk uitgezonderd) anderen dan de koning zelf met zijn beeldenaar gemunt hebben. Hoewel niet zonder aarzeling, heb ik dus mijn betoog hier willen formuleeren; met de bescheidenheid van een leek in het vak vraag ik daarover het oordeel van meer bevoegde deskundigen.

Wil mij, hooggeachte Juffrouw DE MAN! steeds gelooven

Uwen zeer dienstvaardigen

S. MULLER Fz.

Utrecht, December 1912.

NASCHRIFT.

Mijne geachte correspondenten is zoo vriendelijk geweest bovenstaand schrijven officieus te beantwoorden, wat ik te meer waardeer, omdat zij mij zoodoende een paar bewijzen heeft geleverd voor de juistheid mijner stelling, die ik, als eenigszins gewaagd, met voorzichtigheid geformuleerd had. Met verlof van mejuffrouw DE MAN deel ik die bewijzen hier nog even mede.

„Bisschop HILDEWART van HALBERSTADT kreeg in 974 van OTTO II het muntrecht te SELIGENSTADT; de eerst bekende bisschoppelijke munten zijn echter eerst van diens opvolger ARNULF (996—1023).” Sterker spreekt het volgende: „OTTO II gaf in 974 het muntrecht in den meest uitgebreiden zin aan bisschop ERKENBALD van STRAATSBURG (965—991). De munten, die hij sloeg, voeren echter o. a. het keizerlijke borstbeeld met het omschrift: *Otto Impe. Aug.*; op de keerzijde ziet men een tempel, waarom: *Erckenbald ep.* Eerst bisschop WERNER (1001—1028) liet munten slaan, waarop niets voorkwam, dat aan de keizerlijke munt herinnerde.” Ook in het bisdom VERDUN moet volgens ENGEL EN SERRURE (II 539) eene analoge ontwikkeling zijn voorgekomen, aangezien de geachte schrijvers niet aarzelen, denarii met de namen van HENDRIK II en HENDRIK III toe te schrijven aan het bisschoppelijke munthuis, dat voortging de vroeger gebruikelijke typen op te nemen; eerst in het midden der elfde eeuw moet dit opgehouden hebben.

Terwijl deze uitspraken mijne meening reeds geheel bevestigen, gaat een mij door mejuffrouw DE MAN gesignaleerd citaat van den bekenden numismaat GROTE nog

verder : „Man wird wohl annehmen dürfen”, schrijft deze (Münzstudien, VIII p. 39), „dass alle Münzen des sächsisch-fränkischen Zeitraums, welche in bischöflichen und prälatischen Städten mit dem Namen und Bilde der Könige geprägt sind, nicht sog. Kaisermünzen, sondern bischöfliche, d. h. für Rechnung des bischöflichen Säckels geschlagene (gewesen sind), und dass allein nur die auf königlichen Domainen geprägten als Königsmünzen zu betrachten sind”. Eene zóó afdoende bevestiging mijner meening was mij nauwelijks welkom meer : immers zij bewees, dat ik mij de moeite had gegeven om met eenige inspanning eene deur open te loopen, die reeds GROTE voor mij geopend had ! Ik zou mijn stukje dus wel hebben kunnen terugnemen ; maar ik heb dit toch niet gedaan, omdat ik althans het bewijs geleverd heb, dat ook te UTRECHT zich het verschijnsel heeft voorgedaan, dat zich in dien tijd voordeed in *vele* Duitsche bisschopssteden (niet in *alle*, zooals GROTE schijnt te meenen, — natuurlijk alleen in die steden, waar de koning zijn muntrecht aan de bisschoppen had afgestaan). Ook de toeschrijving van de besprokene, tot nu toe koninklijk genoemde muntjes aan bisschop ADELBOLD van UTRECHT heeft ook nu nog zeker belang.

S. M.

Februari 1913.
